

FEHÉR ÁKOS¹

Aki nem engedett a 48-ból

Rózsafy Mátyás kalandos élete
Komáromtól Kütahyáig

Absztrakt

A tanulmány Rózsafy Mátyás (1828–1893) életútjának első szakaszát mutatja be, Komáromtól Kütahyáig. A komáromi születésű újságíró az 1848–49-es szabadságharc kevéssé ismert, ám annál jelentősebb alakja volt, fiatalon papi pályára készült, de a forradalom kitörésekor letette reverendáját, és a sajtó erejével vált a nemzeti ellenállás szócsövén. Komárom ostroma idején a *Komáromi Értesítő* szerkesztőjeként fontos szerepet töltött be a közvélemény formálásában. Az ostrom után bujdosni kényszerült, majd részt vett a Makk-féle összeesküvésben, amely céljával a Habsburg-ellenes felkelés újraszervezését tűzte ki. Később emigrált Angliába, majd Amerikába, az ottani magyarság köz- és sajtóéletének meghatározó személyisége lett. A tanulmány nemcsak életútját rekonstruálja, hanem arra is rávilágít, hogyan őrizte meg Rózsafy nemzeti identitását az emigrációban, és miként vált „hídemberré” a magyar és amerikai magyar közösségek között. A szerző célja, hogy egy perifériára szorult történelmi figura életművét a maga teljességében mutassa be, új szempontokat nyújtva a 19. századi magyar emigráció és sajtótörténet vizsgálatához.

Kulcsszavak: Rózsafy Mátyás, 1848–49-es szabadságharc, Komáromi Értesítő, magyar sajtótörténet, Makk-féle összeesküvés, magyar emigráció, amerikai magyarság, Kossuth Lajos

¹ Medior kutató, Századvég Alapítvány 3T Múltkutató Intézet.

*„Nem szabad hamvadni engedniünk azt a múltban, mi buzdí-
tó s irányt adó lehet a jelen vagy jövőre; de bűnnek tekintem
kihívás nélküli leleplezését egyes oly gyengeségek s törpesé-
geknek, melyek kiderítéséből csak botrány, de mi tanulságos
sem meríthető.”²*

Rózsafy Mátyás

Bevezetés

A 19. század második felének történelme bővelkedik azokban az alakokban, akik a forradalom, az emigráció és az identitáskeresés útjait járták, ám máig ismeretlenek maradtak a szélesebb közönség és gyakran a tudományos diskurzus számára is. Közéjük tartozik Rózsafy Mátyás, akinek életútja különleges példája annak, miként találkozik a magyar nemzeti elköteleződés, a forradalmi aktivitás és a diaszpórában végzett közösség-szervező munka egyetlen sorsban. Bár neve ritkán bukkan fel a magyar történelmi kánonban, pályája mégis helyi és globális érvényű távlatokat nyit a magyar történelem vizsgálatában.

Rózsafy Mátyás azon kevésbé ismert személyiségek közé tartozik, akik nemcsak tanúi, hanem formálói is voltak a 19. század eseményeinek, előbb a szabadságharc résztvevőjeként, majd emigránsként, később pedig az amerikai magyar közélet kiemelkedő alakjaként. Személyében egyfajta történelmi közvetítő jelenik meg: összeköti Komárom ostromának napjait az amerikai polgárháború hadszínterével, az ifjúkori forradalmi sajtómunkát a diaszpóra magyar nyelvű újságírásának megalapozásával. Életútja révén betekintést nyerhetünk abba, hogyan alakul a 48-as nemzedék sorsa a bukás után, és hogyan őrzi meg valaki nemzeti identitását idegen földön, távol a hazától, miközben új közösségek építésébe kezd.

Nem csupán az életút kronologikus feltérképezésére törekszünk, hanem annak vizsgálatára is, hogy miként jelenik meg Rózsafy munkásságában a 19. századi magyar emigráció tapasztalata és a sajtó eszközeinek használata a nemzeti közösség szolgálatában. A tanulmány kiemelten foglalkozik azzal, hogyan működött Rózsafy egyfajta „hídemberként” a hazai és az amerikai magyar világ között; különösen fontos ez egy olyan korban, amikor a nyelv, az emlékezet és a sajtó szerepe felértékelődött az elszakadt közösségek fennmaradása szempontjából.

A kutatásra azért került sor, mert Rózsafy Mátyás alakja eddig elsősorban lexikonok rövid szócikkeiben, visszaemlékezések széljegyzeteiben, illetve az emigrációtörténet nagyobb ívű összefoglalóiban szerepelt. Személyes írásai, közösségi tevékenysége és az amerikai magyar sajtóban betöltött szerepe azonban jóval mélyebb, komplexebb képet rajzol róla, mint amit eddig a szakirodalom nyújtani

² Károlyi 1975, 5–6.

tudott. E hiány pótlására vállalkozik a tanulmány, amely egyrészt Rózsafy tevékenységének történeti és társadalmi kontextusát vizsgálja, másrészt megkísérli feltárni a történelem azon szövetét, amelyben alakja és munkája jelentőssé vált – Komáromtól Washingtonig.

A következő fejezetekben Rózsafy Mátyás életének első szakaszát ismerheti meg a tisztelt olvasó, tehát az élettörténetét a híres Komáromtól a kisázsiai Kütahyáig. Átala nemcsak egy történelmi személyiség életének rekonstrukcióját kínáljuk, hanem igyekszünk megérteni, mit jelentett magyarnak lenni egy 19. századi világpolgár számára, aki egyszerre volt a magyar szabadság harcosa, amerikai katona, lapszerkesztő és közösségi szervező. Rózsafy Mátyás életének feltérképezése nem csupán a múlt feltárása, de annak felismerése is, hogy a periférián maradt sorsokban gyakran ott rejtőznek a nemzeti emlékezet nagy, ám elfeledett pillanatai.

Boldog komáromi évek

A vakmerő és hazájáért mindenre elszánt magyar, Rózsafy Mátyás bölcsőjét Komáromban, a Duna bal partján ringatták. A magyar reformkor kezdetén, 1828. november 29-én született Ruzicska Mátyás néven,³ családja cseh gyökerű volt: apja, az idősebb Ruzicska Mátyás Komáromban dohányt és tubákot árult egy kis boltban a Megyeháza utcában, míg édesanyja, Maczl Terézia a háztartást vezette, és gondoskodott a népes családról.⁴ Hét gyermekük született, Mátyás volt az egyetlen fiú – igazi anyai kincs, apai büszkeség.

Már kisgyermek korában kitűnt kortársai közül gyors észjárásával. Tanulékony volt, az iskolapad sem jelentett számára kihívást. 1836 októberében be is iratkozott a komáromi Szent Benedek-rendi katolikus gimnáziumba – abba az iskolába, amelyet valaha a jezsuiták alapítottak, s II. József általi feloszlata után, 1812-től a benedécek vették szárnyuk alá.⁵ Az épület ott állt a Szent András-bazilikával szemben, és tanárai, a kiváló tudós atyák országos színvonalú oktatásban részesítették a fiatal Ruzicskát, aki hamarosan a legjobb diákok között találta magát.⁶

A szülők társadalmi helyzetükhöz képest fiuknak jobb és könnyebb életet szántak és reméltek, ezért a papi pálya felé terelgették. A hatodik osztályt elvégezve, 14 évesen jelentkezett is az Esztergomi főegyházmegyébe papnövendéknek. Bár szorgalma és tudása vitathatatlan volt, fiatal kora és kis termete miatt még egy évet várnia kellett. A 1842–43-as tanévet ismételni kényszerült.⁷

³ MNL 52578, X10507.

⁴ Uo.

⁵ Gáspár 2000, 25–29.

⁶ A Szent Benedek-rendi katolikus gimnázium iskolai értesítői (1836–1843).

⁷ Gazda–Hidvégi–Virág 1997, 173.

1843-ban Ruzicska Mátyás végre megkezdhette papi tanulmányait Esztergomban. (Az érsekség ekkor Kopácsy József bíboros-érsek, az ország hercegprímásának irányítása alatt állt.) A kieszeminárium falai között tanult, ahol tehetsége és szorgalma hamar utat nyitott számára. A legkiválóbb tanulók közé tartozott, ezért Bécsbe küldték, a híres Pázmáneumba,⁸ a külföldi magyar papság elitképzőjébe, amelyet Pázmány Péter alapított 1623-ban, és falai közül komoly egyházi vezetők, nagy formátumú emberek kerültek ki.

Mátyás életét még egy különös epizód színesítette: 1843-ban, alig tizenöt évesen házi tanító lett. Nem is akármilyen családnál: a nála két évvel fiatalabb, később híres könyvtáros, irodalomtörténész Szinnyei (akkor még Ferbert) Józsefet és két unokatestvérét is tanította.⁹ Szinnyei mesélt róla a legszebben: „[...] mintha most is előttem állana rövid farkú kék frakkjában, sárga nadrágja és szemére húzott sapkájában, a mindig mosolygó víg fiú. Kis termetű, vörhenyeges hajú, szeplős arcú, fürgé diák volt.”¹⁰ Mátyás nemcsak okos volt, de lenyűgöző előadó is. Egyik nap például izgatottan érkezett meg egy halom kézirattal, és lelkesen kezdett magyarul felolvasni egy darabot: Körner Tivadar *Zrínyi* című művét. Előző este még németül hallotta egy vándorszínész-társulat előadásában, de ő emlékezetből lefordította és előadta. A tanítványai tátott szájjal hallgatták.

Szinnyei egy másik, még különösebb történetet is megörökített róla. Egyszer titokzatos vendég érkezett Komáromba, egy gazdag amerikai kereskedő, hadifogolyként szökött meg a komáromi várból, majd szerencsét próbált a tengerentúlon. Meggazdagodott ugyan, de lelkiismerete hazahúzta, visszatérve vállalta múltja következményeit, és a büntetése letöltése után Ruzicskánál vendégeskedett. Olyannyira megkedvelte Mátyást, hogy felajánlotta, magával viszi Amerikába és fiaként törődik vele, gondoskodik róla. A fiú szeme talán felcsillant az ismeretlen Újvilág gondolatára, de végül nem tudta otthagyni családját, szüleit, testvéreit.¹¹

Papi tanulmányai ugyan komoly keretet adtak életének, de nem volt teljesen szent életű. Szinnyei meséli, hogy amikor Bécsből hazatért a szünidőre, nem csak a könyveket lapozgatta: „[...] hazajött, együtt játszott velünk és növendék-paptársáival; ezek csak tartózkodva nyúltak a kis lánykák kezéhez, ő hancúrozott is velük; már akkor gyanítottuk, hogy nem fogja a reverendát sokáig viselni [...]”¹²

Nem is viselte. A történelem hamarosan közbeszólt, a szabadságharc kitörésekor Rózsafy Mátyás polgári ruhát öltött. A fiatal papnövendékből így lett a haza szolgálatára kész polgár.

⁸ Uo. 174.

⁹ Uo. 173.

¹⁰ Szinnyei 1887, 69.

¹¹ Gazda–Hidvégi–Virág 1997, 173–174.

¹² Szinnyei 1887, 69.

A komáromi tollforgató

1848 tavaszán valami megmozdult Európa szívében: városok, falvak, kis népek és nagy birodalmak zúgó hangja egyszerre szólalt meg a szabadságért. Franciaországban már februárban forradalmat kiáltottak, Bécsben megbukott Metternich, és a tavasz beköszöntével Magyarország is lángra lobbant, a magyar nemzet pedig elindult a függetlenség és a szabadság felé vezető úton.

A császárvárosi forradalom zajában

Rózsafy Mátyás életének egy homályos időszaka vette kezdetét 1848. március 13-án, amely 1849 januárjának derekáig tartott. Eltűnt a történelmi források látóteréből, és kevés megbízható adat maradt fenn arról, hogy merre járt, mit tett e szűk tíz hónap alatt. Az azonban biztos, hogy a bécsi forradalom napján, március 13-án még a császárvárosban tartózkodott. Az iskolaév ekkor még javában tartott, tanulmányai ottmarasztalták.

A forradalmi hullám nemcsak a politikai vezetőket, hanem az egyetemi ifjúságot is megmozgatta. Rózsafy ekkor egy volt a sok fiatal közül, akik részt vettek az egyetemi megmozdulásokban, amiről a *Pesti Hírlap* 1848. március 28-i és 29-i számában maga számol be. A sajtószabadság, az alkotmányos reformok és a fegyveres nemzetőrség iránti követeléseket személyesen is megtapasztalhatta. A forradalmi Bécsben írt tudósításaiban részletesen beszámol a város átalakuló közéletéről, a tüntetésekről, az utcák hangulatáról és a változást sürgető lakosság megmozdulásairól.¹³

Írásaiban gyakran személyes élményeire hivatkozik. Beszámol arról, hogyan ünnepelték a magyar papnövendékeket a bécsi utcákon, hogyan zajlottak az egyetemisták és a nemzetőrök közös megemlékezései. A város katonai megszállás alá került, az utcákon zászlók lobogtak, és a lakosság minden rétegéből érkeztek résztvevők. A tudósítások szerint Rózsafy nem csupán szemlélődött, hanem részese volt a forrongó eseményeknek. Részletesen beszámol a magyar küldöttség bécsi látogatásáról is. Amikor Kossuth és Batthyány Lajos megérkezett a városba, az utcákon ujjongó tömeg fogadta őket. Rózsafy leírása szerint a fogadtatás rendkívül lelkes volt, a nép éljenzett, és magasba tartott, kivont kardok erdeje kísérte Batthyány miniszterelnöki bemutatását. A beszámoló kiemeli Kossuth német nyelvű beszédét is, amely lojalításra és nyugalomra intett, és – Rózsafy szerint – nagy hatást tett a hallgatóságra.¹⁴

Ezek fényében biztos, hogy 1848 tavaszán Bécsben tartózkodott, és aktívan részt vett a forradalom eseményeiben. Tudósításai alapján nemcsak tanúja, hanem résztvevője is volt a változásoknak. A nyári és őszi hónapokra vonatkozóan azon-

¹³ Rózsafy 1848, 299, 302–303.

¹⁴ Uo. 302–303.

ban már nem áll rendelkezésünkre megbízható forrás. Egyedül Szinnyei József későbbi feljegyzése utal arra, hogy Rózsafy 1849 januárjában Kossuth parancsára tért vissza szülővárosába, Komáromba.¹⁵ Ez arra enged következtetni, hogy a szabadságharc kitörését követően – feltehetően 1848 őszén – már Magyarországon tartózkodott, és akár honvédként is részt vehetett a harcokban. Nem zárható ki, hogy hazatérése korábban történt, ugyanakkor egy 1893-as írás Hentaller Lajos tollából és Rózsafy saját visszaemlékezése megerősíti, hogy jelen volt a bécsi bariádokon lezajlott harcokban.¹⁶ Így ír bécsi emlékeiről: „[...] később utcabarricadai közt, mint egyetemi hallgató szagoltam először puskaport”.¹⁷

Akárhogy is történt, a szabadságharc végül hazavezette őt Komáromba, amely méltán kapta a bevehetetlen jelzőt. A világosi fegyverletétel után még másfél hónapig kitartó város mítoszába Rózsafy Mátyás szó szerint beírta magát, nem fegyvere, hanem tolla erejével.

A Komáromi Értesítő

1849. január közepén egy fiatal honvéd tűnt fel Komárom kapuinál. Alig múlt húsz, de már megélt forradalmat, bujdosást, talán harcot is, már bizonyosan a Rózsafy nevet viselte, amely hamarosan egybeforr Komárom ostromának és hősiességének történetével.

Nem tudjuk, pontosan mikor és hogyan érkezett meg a városba, január első he- teiben azonban egyértelműen a város falain belül tartózkodott, hiszen 14-én meg- jelent első cikke¹⁸ a *Komáromi Értesítő*ben, a lapban, amelyet nem sokkal később ő maga szerkesztett. A Duna Gibraltárjának egyik legfontosabb fegyverévé vált újságot a Felvidéken adták ki, ahol a magyar hírlapírás gyökerei erednek. A Rákóczi-szabadságharc idején például Kassán, Lőcsén és Bártfán is forgatták a *Mercurius Hungaricus* lapjait, s a későbbi évtizedekben Pozsony adott otthont olyan lapoknak, mint a *Nova Posoniensia* és a *Pressburger Zeitung*.¹⁹ Ezek alapozták meg azt a sajtó- hagyományt, amelyből a szabadságharc idején kinőhetett a hírlapirodalom egyik különleges gyermeke: a *Komáromi Értesítő*.

E nemes hagyomány örököséként alapította 1849. január 9-én Makk József tüzérezredes a lapot,²⁰ aki nemcsak egy újságot álmodott meg, hanem a hadsereg- hez szorosan kapcsolódó hírvivőt is, amely a katonákat és a polgárokat egyaránt ellátta hírekkel, reménnyel és erővel. A város polgármestere biztosította a műkö- dési engedélyt és az ideiglenes kiadási jogot. Az ostromlott vár és város helyzet- képéről, a védők elszántságáról, harci szelleméről a következő sorok tanúskodnak

¹⁵ Gazda–Hidvégi–Virág 1997, 174.

¹⁶ Hentaller 1893, 1.

¹⁷ Szénássy 2001, 4.

¹⁸ Uo. 17–18.

¹⁹ Uo. 1.

²⁰ Vasváry 1939, 155.

a leginkább: „Bombák sívítása és fegyverek csattanása közt hurcoltattak a szellem leghatalmasabb fegyverei, a betűk egyik pincehelyiségből a másikba, és el is szórtak, talán nagyobb számban, mint a golyók, melyek elől menedéket kerestek.”²¹ Szinnyi József úgy emlékszik vissza a lapszerkesztők hozzáállására, hogy a város melletti mezőn egy sátorban nyomtatták a lapot a márciustól áprilisiig tartó, első nagy ostrom idején.²²

Rózsafy hamar a lap mellé szegődött. Makk ezredes nem csupán a szónoki, hanem az írói tehetséget is felismerte benne. Barátságuk is itt szökött szárba, s a fiatal honvéd tollával formálni kezdte az újság hangját. Március 12-től hivatalosan is ő lett a szerkesztő.²³ Írásai egyszerre voltak lélekemelőek és hazaszeretettel áthatottak. Már első cikkében, amely a *Hadd szóljak én is!* címet viselte, erőt, elszántságot sugallt, egy nappal később pedig ezek a sorok olvashatók a lap hasábjain: „Félre tehát a csüggedéssel – még ott állunk, hogy az ország dolga csak rajtunk múlhatik – ott állunk, hogy csak tennünk kell, és győzni fogunk.”²⁴

A *Komáromi Értesítő*t 1849. január 9. és július 6. között adták ki, néhányszor szünetelt az ostromhelyzet vagy a várvezetés által elrendelt sajtócenzúra miatt (március 19–26., május 9., valamint június 7. és 27.). A nyomtatás a Szigler testvérek komáromi műhelyében zajlott.²⁵ A hadi helyzettől függően változott a lap terjedelme, gyakran közöltek rendkívüli számokat. A havi példányszám 300 és 1200 között ingadozott. A Szigler testvérek műhelye időközben leégett, a háború alatt gyakran kellett költöztetni a működőképes gépeket.²⁶ A lapot bizonyos időszakokban Rózsafy édesapja, Ruzicska Mátyás sátránál árulták 3 pengőkrajcárért,²⁷ a kézbesítést pedig a Rozália téren, ma Révkomárom szívében, Rózsafy 13 éves húga szervezte meg.²⁸

Hogy milyen jelentőséget tulajdonítottak akkoriban a sajtónak? A *Komáromi Értesítő* utódja, a *Komáromi Lapok* 1849. július 11-i számában ez olvasható: „Midőn egy ország szabadságharcát vívja, két tényezőre van nélkülözhetetlen szüksége: fegyverre és sajtóra.”²⁹

Ma sincs ez másként.

A hírek mellett a szépirodalom is helyet kapott a lapban: versek, hazafias írások, a lelki ellenállás táplálói. A *Komáromi Értesítő* menedék volt: az elkeseredett katonáknak, az aggódó asszonyoknak, a reményt keresőknek. Időnként túlzott. Szinnyi József visszaemlékezései szerint demagógia, populizmus és álhírek is

²¹ Szénássy 1976, 2421.

²² Szinnyi 1877, 115–116.

²³ Uo. 115.

²⁴ Uo. 115–116.

²⁵ Szénássy 2001, 21–22.

²⁶ Uo. 3.

²⁷ Uo. 250.

²⁸ Uo. 3.

²⁹ Uo. 4.

megjelentek a hasábjain. És hogy mennyire terjedt el a lap? Nemcsak Komárom utcáin forgatták, de a környező falvakba is eljutott, sőt még a császári katonák is kézbe vették. Nekik azonban kevés hasznuk származott belőle, hiszen az álhírek kusza hálójában nem találhatták meg a valóságot.³⁰ Persze egy ostrom alatt álló városban a túlélés eszköztára más, mint a békeidőké.³¹ A hit és a lelkesedés nagyon sokat jelent. Munkája minőségéről Kossuth Lajos szavai is tanúskodnak. A brusszai emigrációból Bem tábornok közvetítésével levelet küldött Rózsafynak: „Barátja Mack vezér tevékenysége oldalán, ön lelkesítő tolla volt, mi Komárom városa s várának hős védszellemét lángra gyújtja s a lángot később a bátor, majdnem vértanúi kitartás nagy tüzével gyújtotta fel. Isten áldja s emelje ki romjaiból Komáromot!”³²

Rózsafy azonban nem elégedett meg azzal, hogy az íróasztal mögül formálja a közvéleményt: gyakran maga is kilátogatott a harctérre, hogy saját szemével lássa, hogyan állnak a dolgok, merre mozognak az ellenséges csapatok, milyen a katonák lelkiállapota.³³

Sajtócenzára az ostrom alatt

Az ostrom időszakában kiemelt a sajtó jelentősége, és Rózsafy tevékeny részt vállalt a helyi közvélemény alakításában, a nemzeti ellenállás szellemi támogatásában. Lapját az ostrom idején is folyamatosan megjelentette, írásaiban a nemzeti kormány álláspontját képviselte, éles kritikával illette a visszaéléseket, különösen a hadsereg és a várórség élelmezésében. Hozzáállása, a várvezetés által bomlasztó és izgató tevékenységként aposztrofált magatartása sok gondot okozott neki.

Az incidens késő délután kezdődött, amikor Rózsafy szerkesztői munkájához készülődött, és váratlanul megjelent nála egy honvéd kapitány, aki Guyon Richárd tábornok személyes meghívására kívánta a várba kísérsni. Rózsafy először udvariasan, ám határozottan visszautasította az invitálást arra hivatkozva, hogy a lap megjelenése veszélybe kerülne. A kapitány azonban hangsúlyozta, hogy parancsot teljesít, s így Rózsafy, felismerve a helyzet komolyságát, a tábornokhoz kísértette magát. Guyon, az osztrák hadseregből átlépett, angol származású magyar honvédtiszt azonnali visszavonásra és nyilvános bocsánatkérésre szólította fel egy bíráló cikk miatt, amelyet egyik főtisztjére nézve sértőnek talált. Rózsafy azonban megőrizte nyugalmát, és azzal védekezett, hogy nem ő, hanem egy névtelen tiszt írta, s konkrét személyt nem nevezve meg, csupán általános visszaéléseket említve. Egyben azt is hangsúlyozta, hogy nem visszavonásra, hanem az ügy törvényes kivizsgálására lenne szükség. Guyon a haditörvényszék összehívását rendelte el, s a fiatal szerkesztőt kivégzéssel fenyegette. Rózsafy ekkor sajtójogi státuszára hivatkozva kijelentette, hogy lapját illetően kizárólag a magyar nemzeti kormány felé

³⁰ Szinnyei 1887, 70–71.

³¹ Szinnyei 1877, 116; Gazda–Hidvégi–Virág 1997, 174.

³² Szinnyei 1887, 69.

³³ Szénássy 2001, 289–290.

tartozik felelősséggel, amelytől írásos felmentéssel is rendelkezik. Guyon kezdeti hajthatatlanságát végül Hrabovszky főauditor közvetítésére félretette, és engedélyezte Rózsafy szabad távozását.³⁴

Ez az epizód egyedülálló betekintést nyújt a sajtószabadság kérdésébe a szabadságharc idején, valamint megmutatja a sajtó és a katonai vezetés kényes viszonyát az ostrom alatt lévő erősségben.

Futárlábon szállított hírek

Rózsafy Mátyás neve Komáromban nem csak a tollforgatással fonódott össze, mivel az ostrom későbbi szakaszaiban futárszolgálatot is ellátott.³⁵ A nyomdafesték adta hírek mellett azok tartották életben az ostromlott város lakóit, amelyeket szóban adtak tovább, titokban vittek át a falakon vagy kézben csempészték keresztül az ellenséges vonalakon. Rózsafy, miközben a *Komáromi Értesítő* hasábjain bátorította a polgárokat és a katonákat, vállalta a legkockázatosabb küldetéseket: ő maga lett az élő kapcsolat Komárom és a kinti világ között. Futárként gyakran vállalkozott arra, hogy az ostromzáron átsurranva üzeneteket juttasson el más honvéadalakulatokhoz vagy a magyar kormányhoz. Ezek a küldetések nem csupán katonai hírek közvetítését célozták: politikai jelentőségű iratok, parancsok és reményteljes szavak is az ő tarisznyájában keltek útra.³⁶ Az utak nem voltak sem könnyűek, sem veszélytelenek: álsruhában, leskelődő császári járőrök között, az éj leple alatt kellett mozognia.

Szinnyei József feljegyzéseiből tudjuk, hogy amikor Komáromban elfogyott a pénz, a várvezetés Rózsafyt bízta meg a legveszélyesebb feladattal: az ostromgyűrűn átszökve Debrecenbe kellett jutnia, és pénzt szereznie a kormánytól.³⁷ A küldetés sikerrel járt, a szerkesztő eljutott Debrecenbe, majd visszaszökött a falakon át a kiéhezett városba.

A rivalizálás és a féltékenység Komárom várában sem volt ismeretlen, és alig múlt el a közvetlen veszély a város felett, amikor 1849. április közepén a várparancsnok parancsára letartóztatták a *Komáromi Értesítő* alapítóját, Rózsafy Mátyás kebelbarátját, Makk Józsefet. Egyik beosztottja, Krivácsy tüzérszázados és mások azzal vádolták, hogy tüzésége nem tanúsított elegendő határozottságot az ellenséges támadások visszaverésében. Azzal védekezett, hogy a hadvezetés által elrendelt lőszer-takarékossági előírásokat követte. A vizsgálat rendkívül lassan haladt. További vádként merült fel, hogy a kiváló, de forrófejű tüzérezredes több alkalommal is megtagadta a parancsot, ami az ostrom heves légkörében elég volt ahhoz, hogy árulás gyanújába keveredjen, s végül rács mögé kerüljön. Sinnyei

³⁴ Hentaller 1893, 1–2.

³⁵ Sinnyei 1887, 69.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

szerint a letartóztatás oka heves vérmérséklete, parancsmegtagadás és hazaárulás vádja volt.³⁸

Egy másik tiszt, Puky Miklós pikánsabb magyarázattal szolgált: szerinte Makk egy bécsi hölgy társaságában érkezett Komáromba, aki olyannyira elcsavarta a fejét, hogy az ezredes majdnem a császáriak kezére játszotta a vár egy részét, az ún. Kossuth-sáncokat.³⁹ Bármi is volt az igazság, Makkot hat hónapon át tartották fogva, s közben olyan hírek is szárnyra kaptak, hogy megőrült a megpróbáltatások hatására.⁴⁰ Az ügy eljutott Kossuth Lajoshoz, aki alapos kivizsgálást sürgetett, Makkot mégis egészen augusztus 22-ig őrizetben tartották. Barátja, Rózsafy nem nézte tétlenül az eseményeket. Minden lehetőséget megragadott, hogy megmentse. Cikkeket írt a *Komáromi Lapok*ba, és még az *Esti Lapok*ban is megpróbált hangot adni igazának, de mindez kevésnek bizonyult.⁴¹

Makk egyetlen reménye Rózsafy maradt. Őt kérte meg, hogy keljen útra, keresse fel a kormányt – bárhol legyen is épp az országban –, és járjon közben a szabadon bocsátásáért. Rózsafy nem habozott. Elindult abban reményben, hogy van esély barátja megmentésére. Világosnál érte be a kormányt, ahol szembesült a fegyverletétel hírével.⁴² A kegyelmet barátja számára megkapta ugyan, ám mire visszatért a várba, Klapka György tábornok, a vár parancsnoka saját hatáskörben szabadon bocsátotta az ezredet.⁴³

A Csalóközi Köztársaság

Rózsafy Mátyás ismét lehetetlennek tűnő vállalkozásból tért vissza, világosi küldetése után, számos veszély és nehézség árán, sikeresen bejutott az ostromgyűrűvel körülvett Komáromba. Alighogy átlépte a vár kapuját, máris Klapka György és Újházy László elé sietett, hogy személyesen jelentse a gyász hírt: a magyar haderő Világosnál letette a fegyvert. Mivel Újházy (New Buda későbbi alapítója) kormánybiztosi minőségben is eljár, részletes, írásos jelentést készített a történekről, s ehhez átfogó politikai és katonai cselekvési tervet csatolt. A kézirat egy példányát eljuttatta egy hazafias lelkületű csallóközi körhöz is, bízva abban, hogy ott támogatókra talál.⁴⁴ Bár az irat mára elveszett, jelentősége kétségkívül történelmi súlyú lehetett.

Rózsafy javaslata négy sarkalatos pontban foglalta össze a remélt megoldást:

- Komárom vára semmilyen körülmények között nem adható fel – még akkor sem, ha az ország többi része már elbukott.

³⁸ Szénássy 1976, 2421; Gazda–Hidvégi–Virág 1997, 175.

³⁹ Puky 1888, 154–155.

⁴⁰ Jánossy 1940, 409.

⁴¹ Gazda–Hidvégi–Virág 1997, 175.

⁴² Uo.

⁴³ Vasváry 1939, 155.

⁴⁴ MTA Kézirattár MS 790/94.

- Szövetségre kell lépni Péterváraddal mint az utolsó bástyával.
- Kossuth Lajost fel kell kutatni, és ismét a nemzet élére kell állítani a további ellenállás megszervezésére.
- Rózsafy kész elutazni Poroszországba, és – zálog ellenében – katonai vagy pénzügyi segítséget kérni a nagyhatalomtól.

Tervei kissé idealisztikusnak hatottak, a politikai és katonai realitás egészen más irányba mutatott,⁴⁵ Komárom ostroma ugyanis a végéhez közeledett. Az ostrom utolsó heteiben történt, hogy Makk József és Rózsafy a vár terén sétáltak, amikor szembejött velük Thaly Zsigmond ezredes, a várerődítések irányítója, aki korábban kifejezetten ellenséges volt Makk-kal, ekkor azonban egészen más hangnemben szólt: „Ellenséges voltam, vádoltalak, vétkeztem – fogjunk most kezét, s mentsük meg Komáromot.” A kézfogás megtörtént, a gyümölcse pedig az úgynevezett Thaly–Makk-féle összeesküvés lett, amelyhez két héten belül csatlakozott a teljes tüzérségi és műszaki tisztikar.

Az összeesküvés céljai a következők voltak: elfogni a vár teljes vezetését, amely már a császáriakkal való tárgyalást szorgalmazta, Makk Józsefet parancsnokká kiáltani, és a végsőig kitartani, vagy ha más lehetőség nem marad, felrobbantani a várat, hogy ne kerülhessen ellenséges kézre. A terv azonban, mint sok titkos szervezkedés a magyar történelemben, idő előtt napvilágra került. Egy lovastiszt – akinek kilétét nem ismerjük – fültanúja volt, amint Thaly buzdító szavakat intézett egy őrhöz, és azonnal jelentette az esetet Klapkának. Thalyt letartóztatták, és tiszteletlen, makacs kijelentései miatt még a halálos ítélet lehetősége is felmerült. Ezután Makk József egy reggelen ostorral a kezében – amelyet állítólag börtönbüntetése óta mindig magánál hordott – Klapkától audienciát kért és a várkapitányi szobában a következő fenyegetést intézte hozzá: „Thaly Frigyesit keresed – előtted áll fő szövetségese. Bitófáról szólsz, esküszöm, hogy Thaly után te leszel az első áldozata.”⁴⁶

Klapka végül szabadon engedte Thalyt, valószínűleg azért, mert a vár ostroma a végnapjaihoz közeledett, és nem volt már értelme bárminemű büntetést végrehajtani. Komárom kapui 1849. október 4-én nyíltak meg, csaknem másfél hónappal azután, hogy Világosnál Görgey és a magyar főerők letették a fegyvert. Klapka György hosszas tárgyalások után elérte, hogy Komárom kedvező feltételekkel, méltósággal adja meg magát: 1849. október 2-án a katonák szabadon elvonulhattak, a tisztiek megtarthatták kardjukat, és a védők útlevéllal Nyugatra, külföldre távozhattak.⁴⁷

Sokan éltek is e lehetőséggel – a harc véget ért, és aki tehetett, menekült. Rózsafy Mátyás és hű bajtársa, Makk József azonban másként döntöttek. A vár hivatalos átadásakor pár bajtársukkal együtt nem akarták elfogadni az ellenség

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Kecskés 1984, 199–204.

nagylelkűségét. A bujdosást és a számkivetést választották, a lelkiismereti szabadság érdekében. A komáromi triumvirátus: Makk, Thaly és Rózsafy nem élve a Komárom védőinek adott menlevéllel Erdélybe sietett, ahol Gál Sándor gerilláihoz, valamint a még szintén harcoló honvéd csapatokhoz akartak csatlakozni.⁴⁸

A „Kossuth-terv”⁴⁹ és a török út

Az 1849-es összeomlás után Magyarországon sokan jutottak arra a meggyőződésre, hogy az abszolutizmus alól csak egy újabb, mihamarabbi felkeléssel lehet majd felszabadulni. Az általános elégedetlenség azonban csak zárt ajtók mögött juthatott kifejezésre, mivel a nyilvánosság előtt néma csendben kellett eltérni Bach kormányzatának erőszakos intézkedéseit.

Az ellenállásban gondolkodó hazafiak számára bizalmas találkozási pontként szolgált özvegy Kossuthné Wéber Sarolta pesti otthona. Vele lakott legfiatalabb lánya, özvegy Meszlényiné Zsuzsanna. Visszavonult életet éltek, költségeiket részben kosztos diákok elhelyezéséből, részben barátaik és tisztelőik adományaiból fedezték.⁵⁰

Nyugaton a szabadság, keleten Kossuth

A szabadságharc bukása után Rózsafy Mátyás elsősorban a Kossuth család pesti és bőnyi rokonságával igyekezett összeköttetésbe kerülni. Ekkor már egy ideje kereste régi barátját, Makk Józsefet, akivel nem sokkal korábban együtt próbáltak Erdélyből, Hétfalu térségén át kijutni az országból, Thaly Zsigmond társaságában. A három férfi – komáromi kapitulánsként – rendelkezett ugyan érvényes útlevéllel, amely Hamburg felé engedélyezte volna kiutazásukat, de valódi szándékuk az volt, hogy eljussanak Törökországba, ahol Kossuth Lajos tartózkodott. Az osztrák hatóságok szigorúan korlátozták az ilyen irányú mozgást, attól tartva, hogy politikailag aktív „lázadók” közel kerülhetnek a száműzött magyar vezetőhöz. Ezért a három férfi a nyugatra való szabad távozás helyett a dél felé történő szökést választotta. Hétfalunál azonban az osztrák hatóságok feltartóztatták a három kapitulánst, Thalyt elfogták, Rózsafy és Makk pedig elmenekültek.⁵¹ Thaly később kijutott Törökországba: 1950-ben már a sumlai emigránsok jegyzékében szerepelt a neve. Ezután Makk és Rózsafy Gelencénél kísérelte meg az átkelést Moldovába, de mindkettőjüket elfogták, és egy hónapig Sepsiszentgyörgyön tartották őket vasra verve. Makk József egy Péterffi nevű pesti kereskedőnek adta ki magát. Rózsafy

⁴⁸ MTA Kézirattár MS 790/94.

⁴⁹ A szerző által létrehozott fogalom, amely alatt a Kossuth-rokonság és szövetségeseik által kigondolt terv értendő.

⁵⁰ Jánossy 1940, 406.

⁵¹ Uo. 407–408.

visszaemlékezései szerint „Majd közös láncon, majd megint külön láncon s vagy egy évig együtt hurcoltattunk havonkint, természetesen láncon, haditörvényszéki kihallgatásra.”

Makk leveleiből tudjuk, hogy Csíksomlyóra kerültek, ahol számos kihallgatáson estek át. „Az osztrákok nem bánnak szökevény politikai foglyaikkal valami barátságosan.” A második kihallgatást követően őt Marosvásárhelyre szállították, ahol a hadbíróóság tagjai egyre erőteljesebben gyanakodtak valódi személyazonosságára. Ennek kivédésére kifinomult dezinformációs stratégiát alkalmazott: megszervezte, hogy egy általa kitalált történet jelenjen meg az *Ostdeutsche Post*-ban. A hír szerint ő Hamburgba érkezett, ahol elutasította a holsteini csapatok szolgálati ajánlatát, majd Párizsba távozott. A lapot – amelynek tartalmát sikerült megszereznie – egy nőismerőse segítségével eljuttatta az ügyészséghez. A megtévesztő információ sikeresen csökkentette a bíróság éberségét, és ideiglenesen lecsillapította a vele szembeni gyanakvást. Időközben Rózsafit is eltávolították a csíksomlyói fogdából, és egy, a forrásokban meg nem nevezett közeli büntetés-végrehajtási intézménybe helyezték át. Visszaemlékezése szerint a két fogoly között továbbra is fennmaradt a kommunikáció, szökésüket összehangoltan próbálták végrehajtani: 1850 októberében egyszerre hagyták el börtönüket, és egy előre meghatározott találkozási pontban egyeztek meg, a két börtön közötti sűrű erdőségben. Az utánuk küldött katonai egységek ezt megakadályozták.⁵²

Rózsafy magára maradt és egyedül bujkált, mígnem egy szerencsés fordulat révén eljutott a Kossuth családhoz. Abban bízott, hogy tőlük megtudhat valamit Makk sorsáról. Kossuth nővérei nem tudtak konkrét felvilágosítással szolgálni, de Rózsafy kapcsolatba került olyan hazafiakkal, akik a szabadságharc ügyének újraszervezésében gondolkodtak. Közéjük tartozott Varga István, egykori bécsi külügyminisztériumi tisztviselő, aki Kossuth bizalmasaként is ismert volt. Ekkorra letöltötte közel egyéves börtönbüntetését, kegyelemmel szabadult. Politikailag hiteles személynek számított, így Meszlényiné és köre is bizalommal fogadta.⁵³

A titkos megbeszélésekre nagy óvatossággal, a hatóságok állandó megfigyelése alatt került sor. A résztvevők nézetei több ponton eltértek, de abban egyetértettek, hogy a cselekvés megkezdéséhez Kossuth jóváhagyására és meghatalmazására lenne szükség. A legnagyobb kérdés azt volt, hogy ki alkalmas egy új, országos méretű titkos szervezet vezetésére. Rózsafy határozottan kebelbarátját, Makk Józsefet ajánlotta, míg Meszlényiné inkább Jubál Károly tanárt, Kossuth Lajos gyermekeinek egykori nevelőjét látta volna szívesen a mozgalom élén. Rózsafy aktív szervezkedésbe kezdett, a havasalföldi határ mentén pár hétig kecskepásztorként bujkált, majd egy bukaresti orosz ezredes felesége szobalányának adva ki magát,

⁵² Károlyi 1975, 23–24.

⁵³ Jánossy 1940, 408.

nőnek öltözve sikerült átjutnia a határon.⁵⁴ 1850 őszének derekán Kis-Ázsiába, a törökországi Bruszába utazott, hogy személyesen érje el Kossuthot. Társául szegődött Várady József erdélyi származású emigráns ügyvéd is. Közös terveztek felvilágosítani Kossuthot a magyarországi tervekről, és javasolni számára Makk József vezető szerebbe emelését, akiről azonban továbbra sem rendelkeztek kézzel fogható hírekkel.

Kossuth először elutasította a személyes találkozót. Mivel sem Rózsafyt, sem Váradyt nem ismerte személyesen, attól tartott, osztrák ügynökök akarnak közelebbe férkőzni. Rózsafy erre részletesen megírt levélben igazolta magát és Makkot, cáfolva a korábban terjedő vádak, amelyek szerint Makk áruló szándékkal akarta volna átadni Komárom védelmi állásait – különösen az ún. Kossuth-sáncot – az ellenségnek. A levél hatásosnak bizonyult; Kossuth érdeklődéssel olvasta, és emlékezett arra, hogy 1849-ben, Temesvár ostroma előtt Makkot katonai vezetői szerepre szemelte ki, bár az elmeállapotáról terjedő hírek miatt végül visszavonta e szándékát. Válaszlevelében így írt: „Istennek hála, hogy nem tébolyodott. Hogy épségben tartja meg azon értelmi képzettségét, mely őt a haza megmentésében fontos munkarészre képesíti. Látom, hogy akarátja van, elhatározását ismerem. Én Makkot ösztönszerűleg szeretem. Tehát ajánlatát örömmel fogadom, és meg fogom neki adni a kellő utasítást az élmunkák iránt. Meg fogom adni önök által, ha önöket személyes találkozásban alkalmasoknak ismerendem nagy dolgokat közvetítendeni.” A levél mellé 200 piaszt is csatolt, hogy Rózsafy és Várady útiköltségét fedezze. A két férfi 1851. március 29-én megérkezett Kütahyába, ahol végül személyesen is találkozhattak Kossuthal, és meggyőzték őt arról, hogy a Makk elleni vádak túlnyomórészt alaptalanok vagy erősen túlzók. Néhány nappal később visszaindultak Isztambulba, ahová időközben maga Makk József is megérkezett, Figyelmessy Fülöp kíséretében.⁵⁵

Makk útja szintén kalandos fordulatokat vett: Sepsiszentgyörgy és Csíksomlyó után Marosvásárhelyre szállították, ahol ismét megszökött, majd Kolozsvár, Debrecen, Szeged és Komárom érintésével jutott Pestre, a Kossuth családhoz. Figyelmessyék rejtegették, azután sikerült Belgrádnál átszöknie a határon. Álnéven, Szamosiként várta az alkalmas időpontot, hogy továbbutazhasson Törökországba. Kossuthnak ekkor a következőket írta: „Mindenben Kormányzó Úr rendelkezésére állok, használjon fel engem áldozatnak, de csak nemes áldozatnak.”⁵⁶

A lehetőség hamarosan elérkezett. Walter Gould amerikai festőművész portrét kívánt készíteni Kossuthról, ezért Törökországba indult. Vay Ábrahám közvetítésével sikerült elérni, hogy Makk – John álnéven, teljesen megváltozott külsővel

⁵⁴ Károlyi 1975, 25.

⁵⁵ Jánossy 1940, 408–410; Hentaller 1894, 25.

⁵⁶ Jánossy 1940, 409–410.

– inasként vele tarthasson. Így érkezett meg Kütahyába, ahol végül eljutott Kossuthhoz.⁵⁷ Ő volt az első, aki Magyarországról érkezve személyesen jelent meg Kossuth előtt, vállalva, hogy ismét szolgálatába áll.

Összefoglaló

Végigkísérhettük Rózsafy Mátyás életének első, legmeghatározóbb szakaszát. Elképesztő kalandokon és komoly veszélyeken ment keresztül. A papi pályától a bécsi barikádokig, az ostromlott Komáromon át az erdélyi börtönökig, a bujdosásból és a nélkülözésből a kies és egzotikus Törökországig vezetett első húsz éve. Életpályájának azért ez a legmeghatározóbb része, mert ekkor alakult ki hazaszeretete, a szülővárosa iránti hűsége, nemzeti identitása. Ekkor formálódott jelleme, rögzültek elvei, ebben az időszakban szerezte meg azt a tudást, amellyel a *Komáromi Értésítőn* keresztül erősítette, lelkesítette, hitben tartotta szülővárosának civil lakosságát és katonaságát. Ezzel a tudással alakítja majd a későbbiekben az amerikai magyar közéletet is. A magyar szabadságba, az áprilisi törvényekbe, a köztársaságba, valamint barátjába, Makk Józsefbe vetett hite segítette, hogy a nehéz időkben is maradjon, aki mindig volt: hazájáért tenni akaró, a végsőkig küzdő ember, aki nem engedett a 48-ból.

Irodalom

- Gáspár, Tibor 2000: Háromszázötven éves a komáromi gimnázium. *Honismeret*, 28. évfolyam, 1. szám, 25–29.
- Gazda, István – Hidvégi, Violetta – Virág, Jenő 1997: *Id. Szinnyei József (1830–1913) akadémikus, könyvtartudós komáromi történelmi emlékei*. Tataháza, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat. https://real.mtak.hu/19532/1/szinnyei_komaromi_historiai.pdf (Letöltve: 2025. 02. 20.)
- Hentaller, Lajos 1893: Sajtócenzára az ostrom alatt. *Magyar Hírlap*, 3. évfolyam, 287. szám, 1–2.
- Jánossy, Dénes 1940: *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–1852*. I. Budapest, Magyar Történelmi Társulat. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_VSK_a_kossuth_emig_anglia/?pg=0&layout=s (Letöltve: 2025. 02. 26.)
- Károlyi, Dénes 1975: Bevezetés. In *Székely vértanúk. 1854*. Bukarest, Kriterion. https://mandadb.hu/dokumentum/378233/Szekely_vrtank_1854.pdf (Letöltve: 2025. 05. 07.)
- Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár: id. Szinnyei József és Rózsafy Mátyás levelezése, 1986–1888. MS 790/94-100, MS 790/97/006.
- Puky, Miklós 1888: Komáromi dolgok. Hazánk. *Történelmi Közöny*, 2. füzet, 154–157.
- Rózsafy, Mátyás 1848: Bécsi Levél. *Budapesti Híradó*, 28–29. szám, 299, 302–303.

⁵⁷ Uo. 410.

- Szénássy Árpád 2001: *Komáromi Értesítő 1849. Januáriustól Juliusig*. Reprint kiadvány. Tatabánya–Komárom–Budapest, Kernstock Károly Művészeti Alapítvány – KT Kiadó – OSZK. Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Vármegyei levéltára, 14400/9690.
- Szénássy, Zoltán 1976: Kedves Élet és Tudomány! *Élet és Tudomány*, 31. évfolyam, 51. szám, 2402, 2421.
- Szent Benedek-rendi Katolikus Gimnázium, Komárom (1836–1843) https://library.hungaricana.hu/hu/collection/iskolai_ertesitok_komarom_szent_benedek_rendi_katolikus_gimnazium/ (Letöltve: 2025. 02. 20.)
- Szinnyei, József 1877: Hirlapirodalmunk 1848–49-ben. In *Magyar könyv-szemle*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 105–127, 225–243.
- Szinnyei, József 1887: *Komárom 1848–49-ben*. Budapest, Aigner Lajos.
- Vasváry, Ödön 1939: *Lincoln's Hungarian Heroes – The participation of the hungarians in the civil war 1861-1865*. Washington D.C., The Hungarian Reformed Federation of America. <https://mek.oszk.hu/10900/10988/10988.pdf> (Letöltve: 2025. 02. 26.)